

спільної діяльності для розв'язання реальних життєво важливих завдань, навчання через справу. Механізмами включення молодого людини у формувальну дію мають стати інтерактивні техніки навчання та виховання (продуктивні ділові ігри, кейси, процесинги, перформанси, проектні методи), які базуються на засадах орієнтаційної діяльності.

Література

1. Про становище молоді в Україні (щодо підтримки молодого сім'ї, посилення соцзахисту дітей та молоді у 2001 – 2006 рр.) : щоріч. доп. Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України / Т. В. Безулік, А. І. Білий, Є. І. Бородин та ін. – К. : Гопак, 2006. – 360 с.
2. *Євдокимова Н. О.* Психологічні чинники становлення національної самосвідомості підлітків-членів скаутського руху / Н. О. Євдокимова // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Ін-ту психології ім Г. С. Костюка АПН України. – К., 2002. – Т. IV. – Ч.7. – С. 69 – 74.
3. *Воровщиков С. Г.* Продуктивные деловые игры во внутришкольном управлении: Теория, технология : учеб. пособие / С. Г. Воровщиков. – М. : ЦГЛ, 2005. – 320 с.
4. *Загашев И. О.* Критическое мышление: технология развития / И. О. Загашев, С. И. Заир-Бек. – СПб. : Дельта, 2003. – 284 с.
5. *Сорока Г. І.* Організація вихованої роботи: планування, аналіз, методичне забезпечення / Г. І. Сорока. – Х. : Основа, 2005. – 128 с.
6. *Мирошниченко О. В.* Кейс-метод как основа обучения и обновления образования / О. В. Мирошниченко // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – №12. – С. 22 – 28.

© **Кияшко Л. О.**

О. В. Келенко

СІМЕЙНЕ НАУЧАННЯ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Представлено індикатори та показники політичної соціалізованості для молодшого шкільного віку. Наведено результати емпіричного дослідження особливостей соціального навчання в молодшому шкільному віці, виявлено “проблемні зони” сімейного навчання.

Ключові слова: соціальне навчання, соціалізація, самоконтроль, відповідальність, толерантність.

Представлены индикаторы и показатели политической социализированности для младшего школьного возраста. Приведены результаты эмпирического исследования особенностей социального обучения в младшем школьном возрасте, выявлены “проблемные зоны” семейного обучения.

Ключевые слова: социальное научение, социализация, самоконтроль, ответственность, толерантность.

Characteristics and indicators of political socialization of junior pupils are presented. The results of the empirical research of specifics of social learning as a method of junior pupils political socialization are described. Furthermore, the author shows problematic zones of family learning.

Key words: social learning, socialization, self-control, responsibility, tolerance.

Проблема. Першою соціальною групою, до якої долучається дитина, є сім'я. Вона має свій устрій, свої принципи, правила, норми, традиції, способи та культуру взаємодії, які почасти не усвідомлюються батьками, але являють собою мініатюрну модель держави, в якій має жити дитина. Саме батьки є для неї найавторитетнішим об'єктом спостереження, і ті моделі поведінки, які вони пропонують дитині, стають основою побудови майбутньої картини політичного світу. Провідним соціалізувальним засобом у контексті політичної соціалізації є навчання через спостереження і засвоєння моделей поведінки, які демонструють батьки, що в майбутньому й визначає арсенал моделей політичної поведінки їхньої поведінки. Аналізуючи та осмислюючи ті моделі, які пропонуються дитині, батьки можуть впливати на процес її соціалізації. Тому така велика увага приділяється саме особистості батьків, котрі мають бути носіями адекватних соціальному запитові моделей поведінки, які переймають діти [1; 2].

За результатами теоретичного аналізу проблем політичної соціалізації молодших школярів у процесі сімейного навчання і моделювання ми виділили ознаки успішності політичної соціалізації особистості: повноцінність, самоконтроль, самостійність, відповідальність і толерантність.

Метою дослідження є виявлення рівня сформованості базових ознак політичної соціалізації в молодшому шкільному віці.

Для реалізації поставленої мети був розроблений методичний інструментарій. Було визначено показники та індикатори ознак політичної соціалізації (табл. 1) і складено дві анкети: 1) анкету для батьків; 2) анкету для дітей. Формулювання питань і альтернатив відповідей здійснювалося на основі пошукового дослідження, здійсненого методом анкетування, у якому взяли участь 20 студентів ВНЗ.

Передбачалось, що анкета пропонуватиметься для заповнення батькові чи матері, однак до участі в анкетуванні долучилися лише матері. У той час як вони самостійно відповідали на запитання анкети, проходило інтерв'ювання їхньої дитини. У дослідженні взяли участь 39 сімей. За змістом більшість запитань в анкетах для батьків і дітей перегукуються між собою, що дало змогу порівняти відповіді батьків

та дітей, погляди батьків на свою поведінку в певних життєвих ситуаціях та їх безпосередню оцінку дітьми.

Таблиця 1

**Показники та індикатори політичної соціалізації
для молодшого шкільного віку**

	Показники	Індикатори
Повноцінність	безумовність любові батьків	відчуття того, що тебе люблять за будь-яких обставин
	виявлення любові	виявлення любові батьків до дітей і відчуття дітьми проявів батьківської любові
	знання здібностей і вразливих сторін дитини	конструктивність опису здібностей дитини конструктивність опису вразливих сторін дитини
	реакція батьків на невдачу дитини	крик, сварка
		підтримка
		допомога
		кепкування
	проведення вільного часу	активне
пасивне		
право на помилку	визнання такого права	
	невизнання такого права	
долучення батьків до розв'язання проблем	допомога у розв'язанні проблем	
	переключення дитини на іншу діяльність	
	допомоги немає	
Самоконтроль	прийняття норм і правил	присоромлення
		пояснення
		ігнорування
	ставлення до незадовільних оцінок	діалог, допомога
		покарання
		ігнорування
	зауваження	присоромлення
		пояснення
		уникання зауважень
	висловлення невдоволення з боку дитини	висловлення у формі протесту
		спокійне висловлення, обґрунтування своєї позиції
		не висловлює, ображається
не висловлює		
висловлення невдоволення з боку батьків	крик, сварка	
	спокійне пояснення	
	відмова від взаємодії	
спосіб батьківського контролю за переглядом дитиною ТВ	опертя на внутрішній контроль дитини	
	опертя на зовнішній контроль	
	регулярного контролю немає	
	контролю немає	

	Показники	Індикатори
Самостійність	самообслуговування	самостійність
		з нагадуванням
		з допомогою
	спосіб виправлення помилок	самостійний пошук помилки
		вказування на помилку
допомога дитині		
інше		
Відповідальність	невиконання обіцяного батьками	виправдовування
		вибачення, пояснення
		невизнання своєї провини
	виконання доручень	спектр доручень для молодшого шкільного віку
Толерантність	кепкування дитини з інших дітей	кепкує з інших
		не кепкує
	ставлення до вибору іншого	відвертість, діалог
		неприйняття своєї інакшості
		неприйняття інакшості іншого
	емпатія	розуміння, співчуття
		байдужість
	готовність допомогти іншому	готовність допомогти
нерозуміння		
байдужість		

Було також проведено порівняльний аналіз (за одномірними розподілами) відповідей батьків і дітей щодо кожної з виділених ознак політичної соціалізації. Нас цікавили насамперед ті розподіли, які найяскравіше демонструють розбіжності в сприйнятті своєї поведінки батьками та сприйнятті їхньої поведінки дітьми (табл. 2). Найпоширенішим виявом любові, за свідченням батьків і дітей, є похвала. Як видно з таблиці, діти значно рідше відчувають любов через слова любові, ніж це схильні думати батьки. Батьки рідше обирали подарунок як вияв любові, ніж цього хотілося б дітям. Імовірно, батьки вважають подарунки винагородою чи підкупом, тоді як діти, навпаки, схильні бачити в подарунках вияв любові батьків. Менше третини дітей відзначають як вияв любові батьків їхню підтримку, підбадьорення в складних ситуаціях. Водночас більш як 41% батьків стверджують, що підтримують своїх дітей (можливо, не в тій формі, якої очікують діти?).

Таблиця 2

**Розподіл відповідей на запитання анкети
щодо вияву (відчуття) любові (у%)**

Альтернативи через...	Батьки	Діти
слова любові	51,3	35,9
подарунки	30,7	48,7
похвалу	53,8	48,7
підтримку	41,0	28,2

На відкрите запитання про сильні і вразливі сторони дітей дуже мало батьків відповідали справді про здібності і справді про вразливі сторони. Проведений контент-аналіз відповідей батьків виявив, що конструктивну і повну оцінку сильних сторін дитини змогли дати 12,8% батьків, а вразливих сторін – лише 5,1%. Деякі батьки, оцінюючи здібності дитини, обмежувалися висловами “гарно вчиться” чи “слухняний”. Так оцінювали здібності своєї дитини 15,4% батьків, її вразливі сторони – 28,2%. Разом з тим 30,8% батьків констатували лише наявність здібностей у своїх дітей, однак назвати їх не змогли, а оцінка вразливих сторін у 43,6% батьків взагалі не представлена. Більш як третина батьків (35,9%) не відповіли на поставлене запитання, а обмежилися загальними роздумами, причому характер цих роздумів мав конструктивний характер лише у 5% відповідей батьків (“Я вважаю, що дитині слід надавати свободу у виборі тих секцій, які вона хоче відвідувати”).

Таблиця 3

**Результати контент-аналізу оцінювання батьками сильних
і вразливих сторін дитини (у %)**

Контент-аналіз відповідей батьків	Сильні сторони	Вразливі сторони
загальна поверхова оцінка	30,8	0
комплексна конструктивна оцінка	12,8	5,1
комплексна некоректна	2,6	7,7
часткова конструктивна	28,2	17,9
часткова некоректна	12,8	20,5
неозначена	25,6	43,6
невизначена (непряма відповідь на запитання, роздуми)	38,5	

Більшість батьків стверджували, що намагаються вислухати дитину і допомогти їй, коли та отримує погану оцінку. Більше половини дітей очікують від батьків того, що їх вислухають. Тобто дорослі пропонують дитині певну модель ставлення: людину, роботу якої оцінили незадовільно, слід вислухати і допомогти їй. 7,7% батьків визнають, що для них важливішим є не пояснення дитини, не її переживання, а те, як оцінено виконану нею роботу. Більш як третина дітей (36%) у разі незадовільної оцінки очікують покарання. Модель соціального навчання: результат важливіший за переживання і труднощі; якщо результат незадовільний – людина має бути покарана. Байдуже ставлення до оцінювання трапляється рідше: 5,1% батьків і 7,7% дітей обрали альтернативу, що відображає відсутність реакції батьків на незадовільну оцінку, отриману дитиною.

Відповіді дітей і батьків на запитання про улюблений спосіб проведення вільного часу дітьми відрізнялися неістотно, тому висвітлюються як середнє арифметичне відсотків відповідей батьків та дітей. Так, улюблені заняття дитини вдома – грати на комп'ютері (62%), дивитися телевізор (45%), спілкуватися з друзями (55%). Четверта частина опитаних дітей люблять малювати, тоді як читати люблять лише 18% дітей, а допомагати по дому – 16%. Як бачимо, діти надають перевагу пасивним формам відпочинку.

Як не прикро, 34,2% матерів демонструють дітям своє невміння контролювати власні емоції, крик і сварка є звичним методом спонукання дитини виконати те, чого хочуть від неї дорослі. Тобто мами пропонують дитині моделі поведінки людини, що не вмє справлятися зі своїми емоціями і конструктивно взаємодіяти. Значно більше (42,1%) матерів намагаються пояснити дитині своє прохання через діалог. Модель: якщо на прохання відмовляють, значить тебе не зрозуміли і варто пояснити свій запит. Самі ж і виконують своє прохання без спроб роз'яснення його дитині 23,7% опитаних матерів. Модель: якщо відповіддю на прохання стає відмова, значить справу слід виконати самостійно.

По-різному оцінюється мотивація дітей у ситуаціях, коли ті не погоджуються з діями або вимогами батьків. Так, 30,8% дітей вважають, що вони намагаються висловити, обґрунтувати свою позицію, щоб дійти згоди; ще стільки ж дітей висловлюють свою незгоду, пасивно ображаючись, тобто незгода стає закритою емоцією, яка не переходить у дію. Батьки частіше за все сприймають незгоду дітей як протест (44,6%) або образу (42,1%), а прагнення висловити свою позицію вбачають у незгоді дітей лише 13,2% батьків. 18% дітей зізнались, що вони взагалі не висловлюють незгоди з батьками, просто змовчують, придушуючи вияв як своїх емоцій, так і волі. Слід зазначити, що

жодна з матерів не обрала альтернативу мовчазної незгоди, тобто вони недооцінюють здатність дітей до контролю негативних емоцій у конфліктній ситуації.

Виходить, що батьки на когнітивному рівні почасти знають, якою мала б бути їхня поведінка щодо дитини, але не застосовують на практиці свої знання. Результати анкетування свідчать про те, що насправді батьки не дотримуються тих норм і правил, які вони декларують дитині.

Дорослі схильні сприймати дітей менш самостійними, ніж вважають себе самі діти. Батьки стверджують, що нагадують і допомагають насправді більше, а ніж це визнають їхні діти (табл. 4). Кожна четверта опитана дитина демонструє готовність враховувати і поважати простір іншого, 23% – дотримуються правил самообслуговування (прибирають за собою зі столу) через страх покарання; ще 28, 1% відповіли, що за них прибирає мама; 23,8% дітей самостійно прибирають за собою зі столу, але не одразу, тобто самостійність зберігається, але, напевно, у сім'ї прибирати за собою зі столу не стало нормою.

Таблиця 4

Зіставлення розподілів відповідей дітей і батьків на запитання анкети про самообслуговування (у%)

Що саме виконують	Як виконують					
	самостійно		після нагадування		з числось допомогою	
	батьки	діти	батьки	діти	батьки	діти
застеляє ліжко	56,8	76,3	29,7	23,7	13,5	0
збирає портфель	66,7	73,7	12,8	13,2	20,5	13,2
вибирає самостійно, що одягнути	48,7	55,3	8,1	5,3	43,2	49,5
складає свої речі в шафу	25	42,1	50	36,8	25	21
прибирає у себе в кімнаті	8,6	35,1	54,3	35,1	37,1	29,7

Одним із показників соціального наочання відповідальності є пояснення справжніх причин невиконання своїх обіцянок батьками. Головне тут – звертати увагу на почуття дитини, дати їй знати, що батьки розуміють її переживання, очікування і готові виправити чи компенсувати свою провину. У такий спосіб діти навчаються не маскувати свою безвідповідальну поведінку, а сміливо визнавати свої помилки і відповідати за них. Так, більше половини (53,9%) батьків визнають, що

важливо вибачитися перед дитиною, а не ігнорувати можливе незадоволення, викликане невиконанням обіцянки. Решта ж опитаних батьків оминала зазначений момент і говорила лише про довгострокові обіцянки або посилалася на обставини, які змусили відмовитися від виконання обіцяного.

Насмішки, кепкування з когось є сигналом неприйняття інакшості іншої людини чи браку упевненості в собі, хиткості власної позиції, прагнення самозвеличитися за рахунок приниження іншого. Згідно з отриманими даними, 38,5% дітей можуть посміятися з одягу іншого, 41% – з невдачі іншого, 25,6% – із чисьє слабкості. Тобто більшість молодших школярів ще не готові до прийняття інакшості іншого, їм важко розмежувати сфери доцільності дотримання норм та правил і ті сфери, де людина може проявляти свою свободу бути іншою, мати свої погляди, обирати свої способи виконання певної справи, виявляти індивідуальні особливості. Дітям бракує розуміння того, що цей пошук неодмінно веде через помилки, випробування себе, що шлях до досягнення успіху в кожного може бути різним: хтось швидко і технічно виконує завдання, комусь потрібно більше часу на опанування (причому він може бути вправнішим у деталях) і т. п.

Результати дослідження показують, що в сімейному соціальному навчанні бракує таких моделей, як:

- підтримка та підбадьорення дитини в ситуації невдачі, отримання незадовільної оцінки чи допущення помилки (три чверті дітей не відчувають підтримки батьків у таких ситуаціях). На незадовільну оцінку батьки частіше реагують, демонструючи модель допомоги (56%), але все ж досить поширеними залишаються моделі покарання (38%) як стимулу поліпшення навчання;

- спостереження та аналіз особистості дитини – її сильних та вразливих сторін (лише 13% батьків обізнані щодо сильних сторін своєї дитини і 6% – щодо вразливих її сторін);

- активне проведення вільного часу, культура відпочинку, зокрема відвернення уваги від комп'ютера і телевізора як домінуючого способу проведення вільного часу молодших школярів;

- допомога дітям у спілкуванні з однолітками (третина дітей не очікує допомоги в цих питаннях від батьків);

- пояснення, спільний аналіз, визнання за дитиною права свідомого вибору прийняття або неприйняття тієї чи іншої соціальної норми чи правила, до якого батьки прагнуть долучити дитину (майже половина опитаних батьків не вдаються до пояснень норм і правил поведінки, а застосовують методи присоромлення чи взагалі ігнорування). У цьому питанні виявилися “соціальна бажаність” відповідей

батьків: лише 16% опитаних дорослих зізналися, що не бачать нічого поганого в тому, щоб присоромити дитину, а 7% можуть проігнорувати недотримання дитиною норм і правил;

- уміння слухати, опанування своїх емоцій та конструктивне висловлення своєї точки зору, якщо вона суперечить позиції іншого. Значна частина батьків демонструє дітям своє невміння контролювати емоції, крик і сварка є звичним методом спонукання дитини до виконання того, чого від неї вимагають. П'ята частина дітей зізналися, що вони взагалі не висловлюють незгоди з батьками, просто змовчують, придушуючи вияв як своїх емоцій, так і волі. (Нагадаємо, що жодна з матерів не обрала альтернативу мовчазної незгоди дитини, тобто одним із наслідків невміння батьків контролювати свої емоції є “закриття” дитиною свого світу емоцій та власної позиції від оточення, оскільки вона не має надії бути почутою);

- сприяння самостійності в самообслуговуванні дитини. (Більше половини опитаних батьків і далі нагадують або допомагають дитині в тих справах, які в молодшому шкільному віці вона вже цілком спроможна виконувати без нагадувань і сторонньої допомоги).

Висновки:

1. У сімейному навчанні дітей молодшого шкільного віку афективні компоненти взаємодії переважають над когнітивними.
2. Матері демонструють переважно батьківські моделі спілкування з чітко вираженою орієнтацією на успіх дитини.
3. Більшість моделей взаємодії батьків і дітей не спрямовані на забезпечення відчуття психологічної захищеності дітей, що шкодить формуванню в них демократичних ставлень.
4. Найбільш поширені моделі сімейної взаємодії не забезпечують формування самостійності у дітей, при цьому батьки виявляють схильність до гіперопіки, не довіряють дітям і прагнуть надмірного контролю над їхнім життям.

Література

1. Бандура А. Теория социального научения / А. Бандура. – СПб. : Евразия, 2000. – 320 с.
2. Політична освіта в сучасній школі: психологічна модель (науково-методичний посібник) / за ред. І. В. Жадан. – К., 2006. – 190 с.

© Келепко О. В.